

EXERCIȚIUL TRADUCERII ȘI VECHIUL ASPECT LITERAR ROMÂNESC

ALEXANDRU GAFTON

Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Iași

algafon@gmail.com

Cuvinte-cheie: veche română literară, traduceri biblice, surse multiple, constrângeri de traducere, traduceri revizuite, particularități diastratice și regionale

Keywords: old standard Romanian, biblical translations, multiple sources, translation constraints, revised translations, diastratic and regional linguistic features

Probabil că o foarte bună definiție a normei literare – completă în raport cu nivelul cercetării din vremea în care a fost emisă și încă validă astăzi – este aceea a lui Ion Budai-Deleanu, care se referea la „limba muselor” și la „limba întru care să învață științele” ca la o limbă existentă „la toate neamurile politicite, la care floresc învățăturile”, limba care „este în sine tot aceeași limbă a norodului de obște, numa cât este mai curată și curățită de toate smintelile ce se află la limba de obște a gloatei, cu un cuvânt, este limba lămurită și adusă la regulile gramaticești, apoi înmulțită cu cuvinte obicinuie la învățături, care nu să află la vorba de obște”.

Elementele de forță ale acestei definiții se referă la faptul că a) procesul de edificare a unei norme literare constituie o necesitate care se împlinește pe cale istorico-procesuală, durată în societățile care au atins un anumit grad de civilitate, exersate în procesul cunoașterii științifice și artistice în sens larg, precum și în întrebuințarea astfel direcționată a limbajului vocal-articulat; b) aspectul rezultat se constituie pe temeiul normei lingvistice și sub imperiul exercițiului de o anumită calitate și intensitate (care acționează deopotrivă asupra limbii și a utilizatorilor ei), exercițiu ce implică selecția și cultivarea (de la nivel fonetico-fonologic la nivel lexical-semantic) întemeiate pe principii raționate, operate în modalități reglementate și orientate.

*

Biblia. Precum în cazul majorității neamurilor europene, în spațiul românesc aspectul literar care se va dezvolta de la jumătatea mileniului al doilea va avea la bază nu atât exercițiul dat de producțiile culturale proprii, cât pe cel rezultat în urma activității de traducere de texte, cu deosebire religioase, în special *Biblia*.

SCL, LXXVII, 2026, nr. 1, București, p. 3–18

DOI: 10.59277/SCL.2026.1.01

Alături de prestigiul conținutului și de autoritatea sa religioasă, textul acesta are o complexitate aparte. El s-a edificat în sânul unor societăți care au observat și cugetat o gamă largă de realități materiale, emoțional-afective, cultural-sociale și relaționale. Întemeiate pe coevoluția proceselor senzorial-intuitive, mistice, artistice și empirico-raționale – adică pe principalele căi de obținere a cunoașterii umane –, exercițiile cogitațional și lingvistic au generat conceptualizarea realităților percepute, examinate și reflectate în conștiința – individuală și colectivă –, a acelor comunități, precum și dezvoltarea unei considerabile varietăți de mijloace de expresie și capacități sporite de dezvoltare a gândirii și a limbii. Astfel au devenit capabile neamurile și limbile să reflecte în conștiință și să exprime prin limbă realitatea obiectivă, game largi de stări, trăiri, comportamente, procese, acte umane, sociale și civilizaționale raționate.

Apoi, la construcția *Bibliei* participă toate genurile literare și toate stilurile funcționale, iar lungimea textului populat de felurite structuri și conținuturi – bogat reprezentate prin ocurențe – pune limbile la încercare, amplificând prin repetabilitate solicitările complexității. Toate acestea fac din textul biblic unul cât se poate de potrivit pentru exersarea limbii și a receptorului.

În spațiul românesc, traducerea textului biblic, din secolele XVI-XVII, s-a petrecut în modalități și cu rezultate în măsură copleșitoare determinate de acțiunile câtorva factori având forțe inegale, adesea de sensuri diferite, uneori contradictorii, alteori convergente. Textul în sine și limba din care se traducea exercitau felurite presiuni mentalitar-conceptuale, cultural-spirituale și desigur lingvistice. Brudie cum era, limba prin care se încerca materializarea textului oferea posibilități, dar lipsa exercițiului mai degrabă trasa limite amplificate de diferențele dintre limbile în contact. Receptorul (cititor sau doar ascultător) era marcat de attribute mai degrabă carentiale, nefiind mai exersat decât limba sa. Împovărat de propriile neajunsuri, traducătorul avea de gestionat tot acest joc al factorilor, spre a edifica textul într-o varietate lingvistică care să genereze un corespondent rezonabil sub aspectele formal și de conținut, deopotrivă conceptuale și lingvistice. El nu trebuia să lezeze nici textul, nici limba din care traducea și nu trebuia să forțeze prea mult nici limba în care traducea și nici receptorul.

Textele. Dincolo de feluritele deosebiri ce-i marchează pe traducători (raportându-se diferențiat la sursa traducerii și la destinatar, și având experiențe și capacități de dezvoltare felurite), produsele lucrului lor dețin indici relevanți cu privire la procesele de traducere și dezvoltare culturală și lingvistică.

Fie traduceri, fie revizii, versiunile *Apostulului*, *Psaltirii*, textele apocrife, în general traducerile secolului al XVI-lea, sunt rezultate ale lucrului unora care aveau cunoștințe de slavonă la nivelul de sus al epocii, precum și exercițiul textului biblic și al actului operat. Remarcabil este că deși aceste texte urmează atent modelul slavon, în destul de multe situații ele reușesc să exerseze în mod eficient potențialul limbii române.

Chiar astfel, lipsa implicării unui anumit factor extralingvistic face ca nu acestea să fie textele în care traducătorul armonizează cel mai bine acțiunile factorilor menționați, stimulând potențialul limbii române și oferind un text acomodat la limba română și la starea receptorului. În general, o traducere se edifică pe temeiul unei surse. Situația se modifică radical atunci când sunt puse la lucru două sau mai multe surse. În acest caz, primul fapt pe care îl observă și înțelege traducătorul este că oricât de sacru și de revelat ar fi textul biblic, el nu este identic cu sine de la o limbă la alta. O astfel de constatare duce la crearea unui peisaj mentalitar în care sentimentul existenței unor constrângeri în direcția urmăririi cu sfințenie a literei textului se atenuează sau chiar dispare, consecința nemijlocită fiind reconsiderarea textului ca țesătura conceptual-lingvistică, fapt ce sporește posibilitățile de înțelegere a textului și totodată le amplifică pe cele de gestionare a trecerii sale dintr-o limbă în alta. Această cascadă procesuală duce nu doar la eliberarea de sub imperiul constrângerilor implicit atribuite unui text sacralizat, dar și la instalarea tendinței de a utiliza limbile spre a livra cititorului un text lămurit, adică se conjugă premisele ca traducătorul să nu cloneze sursa, ci să mistuie textul, spre a-l reda cu mijloacele propriei limbi.

Astfel se face că PO și NTB – texte ce rezultă în principal din consultarea paralelă și continuă a câte două texte: *Vulgata* și *Pentateuhul* lui Heltai, respectiv *Vulgata* și *Septuaginta*, adică din punerea în relație colaborativă a două surse și modele – manifestă o remarcabilă grijă în direcția producerii unui construct lingvistic ce conectează cititorul la text. Acțiunile acestor traducători vădesc eforturi avându-l în vedere cu deosebire pe destinatarul concret, nu urmarea cu fidelitate a textului, a unei limbi sau a unei culturi, concepute în sine, și nici edificarea unei norme literare¹. Prin aceasta ele apar ca niște veritabile vulgate adresate tuturor românilor.

BB va urma o altă cale. Acest text apare nu din simpla punere laolaltă a traducerii milesiene a *Vechiului Testament* și a NTB – caz în care ar fi fost mai puțin viciat –, ci a asamblării și reviziei acestora. Revizia, însă, nu s-a produs în parametrii care să-i confere rigoarea impusă de un asemenea act și nici urmărind edificarea receptorului. Conjunția comportamentelor precum păstrarea multitudinii de forme verbale perifrastice, a numeroaselor calcuri de expresie și a multor tipare sintactice, apoi înlocuirea construcțiilor caracteristice latinei cu corespondentele lor grecești, în general atenția acordată reproducerii textului grecesc spre a-l întrupa în formele limbii române, arată că revizorii care produc revizia caută să ofere nu un text, ci un aspect literar configurat pe modelul grecesc.

¹ Prefața reia ideea de la baza actului septuagintilor, felurit nuanțată la Paul [„*Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, ut et alios instruam, quam decem millia verborum in lingua*” (1Cor., 14, 19), Augustin („*Melius est reprehendunt nos grammatici, quam non intelligent populi*”) și Hieronym („*Venerationem mihi semper fuit non verbosa rusticitas, sed sancta simplicitas*”), prin care se afirmă o concepție care pune în centru deopotrivă mesajul și destinatarul – temei pe care se solicită deschiderea cititorului la ideea de traducere și se afirmă maxima bună-credință a traducătorului.

BB este cel mai grandios exemplu de text vechi românesc neunitar, cea mai clară mărturie asupra felului în care este posibil ca punerea laolaltă și revizuirea a două texte diferit concepute (unul rezultat al urmăririi cu fidelitate a unei surse, altul al compilației create de două surse) să ducă la un produs ce conține varietăți de tipuri de fonetisme, forme și structuri gramaticale și lexicale. Nefiind singular, amestecul de fonetisme nordice și sudice este de înțeles într-o perioadă neașezată, în care procesul de plămădire a unei norme literare încă era confuz datorită lipsei unui nivel paradigmatic definit, a unui exercițiu rodnic al planului sintagmatic și a principiilor de natură să proiecteze un traseu. Faptul, însă, că scurta revizie nu a îndreptat erorile traducerilor folosite și a produs unele noi, precum și acela că nu a valorificat realmente modelul străin și capacitățile limbii române, ci doar a populat textul cu structuri gramaticale și construcții lexicale ce nu puteau intra în relații de compatibilitate cu limba română, arată că revizorii s-au orientat în funcție de un ideal lingvistic sau doar traductologic, dar cu nesocotirea stării reale a limbii române și categoric a receptorului, poate chiar și a textului în sine.

Traducerea. Acționând ca urmare a unor inițiative de tip cultural-religios și sub impulsul unor nevoi concrete, traducătorii își extrag materialul din limba vorbită. În mod inerent, însă, calitatea acestuia reflecta exercițiul aceleia. În lipsa unui set de principii călăuzitoare coerente, tendințele către generalizare și uniformizare alternează cu tentațiile spre diversitate (ușurința imitării modelului străin fiind uneori copleșită de efortul înțelegerii aceluia), materialul folosit coboară din planul paradigmatic în modalități nesupuse unor rigori și ordini, selecțiile fie nu se petrec, fie sunt incongruente, iar urmărirea edificării unei construcții coerente, în limba română, nu constituie întotdeauna dominantă. Drumul pe care îl construiau cu anevoință prin actul lor era astfel datorită precarității exercițiului anterior și a neașezării de stare și de principii, dar apoi și a deprinderii de a învăța din eșecurile și succesele celorlalți.

În condițiile în care, pe de o parte, limba nu își dezvoltase un aspect cult vorbit, clar definit, marcat și diferențiat de aspectul vorbit de obște, iar de cealaltă actul traducerii exercita presiuni în direcția dezvoltării unui aspect care să redea în mod eficient niște conținuturi produse de alte culturi și în alte limbi, procesul de constituire a aspectului literar nu putea să se contureze decât treptat, săpându-și cu anevoință matca în materia constituită din huma limbii de obște și din varietatea discontinuă, delimitată nesistematic și sporadic, a graiului cult local sau regional, în care elementele ajunse în planul sintagmatic mai degrabă se suprapuneau decât se separau colaborativ. Lipsiți de modele ale predecesorilor, conduși de afinitățile propriului univers lingvistic local, lipsiți de un exercițiu eficient al contactului cu aspectele paralele – la care reacționau fie indiferent, fie idiosincronic – și de principii de selecție elaborate pe baze culte, dar constant presați de textele-sursă, traducătorii se vor orienta diferențiat, în funcție de mediile lor de formare, de influențele culturale din ariile lor de apartenență și de activitate, și de experiența lor. Marea lor nevoie era achiziționarea și crearea unor mijloace productive și capabile să vehiculeze conținuturi complexe, prin forme generate în chipul sistemului

limbii române, iar apoi producerea unor mecanisme de perpetuare a rezultatelor de succes și mai ales a tehnicilor de obținere a acestora.

Soluții de traducere. Pe fondul unui exercițiu astfel autoorganizat, deopotrivă al limbii și al scriptorilor, sub presiunile limbilor de cultură și ale construcției textuale complexe, aspectul literar incipient și producătorii lui trebuiau să-și exerseze resursele și potențialele, totodată gestionând felurite tendințe, de la cele de imitare a modelui, de urmare a graiului local, de împrumutare de elemente din alte graiuri, către cele de a inova, spre a produce un text inteligibil și apoi un vehicul bine codificat.

După cum se vedește din comportamentele lor – după ce, în prealabil, se înțelege din unele texte însoțitoare –, scriitorii erau lipsiți de un plan autentic, de o tehnică a traducerii, de o metodologie a aplicării instrumentelor traducerii. Ceea ce dețineau, însă, era un conglomerat de cunoștințe și experiențe lingvistice, pe care le puneau în act – și pe care se puteau bizui în năzuința lor aproape obsesivă – spre a ajunge cu bine la capăt. În acest context, atractorul obișnuit îl constituie sursa, în funcție de care se orientează aproape toți factorii, adesea chiar comportamentele și opțiunile de traducător și de revizor.

Pe anumite porțiuni, unde nici conținuturile nu sunt greu de înțeles și de reconstruit, procesul de traducere se petrece în parametri optimi. Astfel, secvența „Omul de înțeles încreade-se-va legii, și leagea lui, credencioasă ca întrebarea direpților. Gătește cuvântul și așa te vei asculta; leagă împreună învățatură și răspunde” (BB, *Is. Sir.*, 33, 3-4) urmează fidel textul grecesc, redând întocmai conținutul și semnificațiile de acolo: Ἀνθρωπος συνετὸς ἐμπιστεύσει νόμῳ, καὶ ὁ νόμος αὐτῷ πιστὸς ὡς ἐρώτημα δικαίων. Ἐτοίμασον λόγον καὶ οὕτως ἀκουσθήσῃ, σύνδησον παιδείαν καὶ ἀποκρίθητι

Așijderea în BB, unde apare: „O, moarte, bună-ți iaste judecata la omul cel căzut și împuținat cu vârtutea. La cel cu adânci bătrânețe și să învăluiaște pentru toate și neascultătoriu și au pierdut răbdarea” (BB, *Is. Sir.*, 41, 3-4), ceea ce redă întocmai: ὦ θάνατε, καλὸν σου τὸ κρίμα ἐστὶν ἀνθρώπῳ ἐπιδεομένῳ καὶ ἐλασσομένῳ ἰσχύϊ, ἐσχατογήρῳ καὶ περισπωμένῳ περὶ πάντων καὶ ἀπειθοῦντι καὶ ἀπολωλεκότι ὑπομονήν

Gr. ἐπιδέω avea sensul ‘a fi împovărat’, de unde ‘a fi în lipsuri’, ceea ce se poate reda prin *nevoiaș*. Netraducând pentru receptor, ci edificând un text pe model grecesc, autorii *Bibliei* de la București se raportează la primul sens, pe care încearcă a-l fixa într-o formă grăitoare și densă, deopotrivă lingvistic și teologic (*căzut* are o sferă mai bogată decât *împovărat* sau *nevoiaș*, iar în felul acesta vina sau răspunderea revine omului, nu Divinității). Gr. ἐλασσόω avea sensul ‘a scădea, a diminua’ și chiar ‘a ajunge în inferioritate’, ceea ce – cu mijloacele epocii – se redă foarte bine prin *împuținat*. Gr. ἰσχύς, care semnifica ‘forța fizică, vigoarea, tăria’ nu putea fi redat decât prin *vârtutea*. Gr. ἐσχατογήρως era un compus cu sensul ‘ajuns la o bătrânețe extremă’, ceea ce, în epocă și având în vedere căile asumate de traducător, nu putea fi redat mai bine decât prin sintagma *cel cu adânci bătrânețe*. Gr. περισπάω avea sensul de bază ‘a înfășura, a învălui’, alte sensuri apărând prin derivare și extensiune.

Dar conformitatea cu limba greacă nu garantează echivalența cu versiunea urmată și nu implică în mod necesar lămurirea receptorului. Sintagme precum: „*lucirea pâinii și pâinea rea* (Is. Sir., 31, 27-28) redau întocmai gr. λαμπρὸν ἐπ' ἄρτοις, respectiv πονηρὸν ἐπ' ἄρτοις. Ele se referă la omul gospodar, descris prin efectele muncii sale, reflexie a constituției sale morale, însă aceste metafore nu sunt recognoscibile pentru receptorul român, deci nu ajung la el.

Termenul pe care vrea să-l redea sintagma din „Amărăciune sufletului iaste vinul bându-se mult, în zădărare și în cădere împotrivă” (BB, Is. Sir., 31, 34) este gr. ἀντίπτωμα ‘pas greșit, cădere’. Ceea ce apare în BB este rezultatul unei analize (ἀντί și πτώμα ‘cădere’). Încercarea de a reda gr. Ζωὴ αὐτάρκους ἐργάτου γλυκανθήσεται (Is. Sir., 40, 20) prin „Viața celui *destul-lucrătoriu* să va îndulci” de asemenea rămâne sub pragul necesar, întrucât era vorba despre un individ harnic și de aceea satisfăcut de sine.

Cu acest prilej deja se întrevede cedarea în fața tentației care va duce la puzderia de calcuri din BB. Faptul indică în măsuri greu de cuantificat neputințele limbii și ale traducătorului. Astfel se întâmplă ca ἀτεκνὼς să fie redat prin *a desfeciori*, în vreme ce sensul de redat era ‘a lăsa pe cineva fără moștenitori, ucigându-i copiii’; τὸ περιδέξιον se redă prin *depregiur dreaptă*, ceea ce trebuia semnatificat fiind ‘brățară de la mâna dreaptă’; sau τὸ φύλαγμα ‘poruncă divină, precept’ fiind redat prin *cruțare*. Uneori, se ajunge la situația în care este greu de spus dacă avem a face cu un calc sau cu o greșeală de traducere: ἡ ἄωφύ este redat prin *margină*, când ceea ce trebuia semnatificat era ‘fortăreață, citadelă, cetate întărită’.

Alteori, însă, calcurile pot funcționa destul de bine – cel puțin o vreme –, exercițiul fiind cele care le aduce în existență, continuarea lui și dezvoltarea putând solicita trecerea la o nouă etapă existențială. Astfel, un proces relativ complex și sugestiv se constată la examinarea relației apărute între verbele *a bate* și *a ucide*. Cele două sunt moștenite din latină cu sensuri întocmai precum în latină, ‘a lovi’: „Veniți și să-l *bate* pre el în limbă și nu vom asculta cuvintele lui toate!” (BB), respectiv ‘a omori’: „De-ar fi neștine boiaren sau de-ară fi fâmeae, nemică nu se va folosi cu aceaia să poată scăpa de pedeapsa *uciderii*, ce tot se va pedepsi boiarenul și muiarea, deaca vor face *ucidere*, ca și fieșcine de în cei mai proști oameni” (LEGI Munt., 235, 38-41); „Orcare fecioară sau și văduă curată și de cînste, de *va ucide* pri cela ce va să-i facă silă și să-i strice fecioria, sau să o rușineadze (...)” (LEGI Mold., 100, 22-23); „voi de Sfântul și de Direptul lepădatu-vă și cerșut bărbatul *ucigătoriu* să dea voao, Începătoriu viaței *ucisetu*” (CB).

Corespondentul slavon al românescului *a bate*, și anume *biti*, avea ambele sensuri. În urma contactelor slavo-române, se petrece un fapt interesant. Nu *a bate*, ci termenul mai puternic, *a ucide*, ajunge să calchieze sensul pe care nu-l avea: „Iară mitariul sta departe și nu vrea nece ochii să rădice la ceri, ce *ucidea* pieptul lui, grăia” (CCI); „fără milă *ucigând*-o preste grumadzi, o umori”; „Cum-i piatra ce să cheamă adamant cât să o *are ucide* cu hierul, tot nu să zdrobeaște, ce mai vârtos să zdrobeaște hierul carele o *ucide*” (VARL);

„luară trestia și-l *ucidea* cu nusa în cap” (VARL); „înrostiră gloatele, cu pietri *uciseră* Pavel și traseră-lu afară din cetate, părea-lă elu mortu. Împrejură stătură lui ucenicii; sculă-se, întră în cetate” (CB).

Vechile texte arată că sistemul și uzul au tolerat destul de bine situația, astfel că ambele cuvinte în discuție pot apărea în aceeași enunț, cu sensurile de bază: „cela ce-m junghie mie vițal ca cela ce *bate* om, și cela ce jârtvuiăște den turmă ca cela ce *ucide* câine” (BB, *Isaia*, 66, 3), dar și cu același sens: „Opt ai *bătând-o* și preste ceafă cu pietri *ucigând-o* (...) și coaste i-au frânt *ucigând-o* cu un ciocan de her” (VS, 30, 43-44). De asemenea, în aceeași frază, *a ucide* poate apărea cu ambele sensuri, cel dobândit prin calchiere și cel etimologic: „Și, deaca bea apă, el să îmbată și iase la pădure și *să ucide* de toț copacii până intră în frundză și să învăluiaște cu frundză și adoarme greu; și-l află vânătorii și-l *ucig*, bat” (CPLR *Fiz.*, 95, 1-3).

La nivel gramatical, încă din secolul al XVI-lea atrage atenția calchierea unor structuri gramaticale precum construcțiile *a fi + gerunziu / participiu*. Bine studiate la noi, aceste structuri încearcă a reda pe o cale perifrastică mai ales forme de trecut (nu exclusiv). Ele vin din ebraică, trec în greacă, apoi în slavonă și în traducerile europene moderne, iar în unele limbi, precum engleza, pătrund în uzul popular.

Întrucât slavona a preluat cu fidelitate ceea ce apărea în textul grecesc, textele românești care au la bază versiuni slavone prezintă construcția cu regularitate: *era lăcuindu* (CB), *era răbdându* (CB), *erați (...)* *rătăcindu* (CB, CV), „*era mergând*” (CP), „*era (...)* *deștins* (CS). Situația se continuă în secolul următor, apogeul fiind atins în BB.

Studiul traducerii PO, la nivel sintactic și lexical, evidențiază într-o proporție edificatoare strădaniile traducătorilor români de a construi un text care să înglobeze adecvarea la model, fidelitatea de conținut și mai cu seamă inteligibilitatea. În cadrul acestui proces relația de compatibilitate dintre aspectului lingvistic al traducerii și sistemul limbii române are un rol important. În acest context, deși preia și exersează tiparul construcțiilor, traducătorul nu încearcă să-l impună prin frecvență. Astfel alături de: *era dobândit* (***kerestenec vala***, *possederant*), *era rodit* (***nezettenec vala***, *fecerant*), *era stătut* (***álła vala***, *steterat*), *era zis* (***meg mondotta vala***, *locutus est*), *era porâncit* (***meg parantsolta vala***, *praeceperat*) și de: *făcu* (*chinal vala*, ***fecerat***), *porânci* (*parancholt vala*, ***mandaverat***) *porâncise* (*meg hadta vala*, ***praeceperat***), *văzuse* (*latot volna*, ***viderat***) sau „Și tot însul cine *rădica* argint și arame *aducea* Domnului în dar. Și toți, la cine se *afla* lemn de setim, *ducea* pre slujba lu Domnedzeu” (*Ex.*, 35, 2) – într-un verset, nicidecum tradus după *Vulgata* („argenti et aeris metalla obtulerunt Domino lignaque sethim in varios usus”), cu siguranță tradus după maghiară, dar fără a se lua în seamă faptul că acesta prezintă construcția („Es minden, à ki ezüstet es értzet *emel vala fel*, az WRnac *hossa vala* aiandokba. Es minden, à kinél Setimfa *talaltatic vala*, *viszi vala* az Isten szolgalatyanac külemkulemb szükségére”), apar situații precum: ***socotiia*** (*öriz vala*, *pascebat*), ***sta*** (*ál vala*, *stabat*), ***lăcuia*** (*lakic vala*, *habitabat*);

îndrăgia (szereti vala, amabat); **ducea** (viszen vala, habens), **plângea** (sir vala, vagientem), „înaintea lui trei bărbați **stau**” (ál vala, stantes); **ședea** (ül vala, sedente). Textul maghiar prezintă construcția, iar formele latine (atât cele de indicativ imperfect, cât și participiile) puteau reda acest tip de imperfect, ceea ce arată că PO conține secvențe în care traducătorul construiește textul românesc eliberându-se de constrângerile formale ale modelelor. Cu alte cuvinte, prezența, în PO, a construcției de tip *a fi + participiu / gerunziu* se datorează în principal modelului maghiar, dar poate fi încurajată și de textul latin, care întrebunțează echivalenți recunoscuți ca atare. În aceste condiții, neprezența construcției în toate situațiile în care modelele o dețin sau reflectă acea modalitate prin structuri cu astfel de valențe arată capacitatea traducătorului român de a lucra concomitent cu două modele, de la care era capabil nu doar să extragă elemente și sugestii, dar și să se abată, urmărind edificarea unui text care lua seamă ceea ce româna putea, iar receptorului îi convenea. Aceste acțiuni de traducător consolidează exercițiul limbii și îi amplifică experiențele, cu rezultate sub ambele aspecte, categoric superioare celor produse de revizorii BB.

În același chip se edifică NTB: „și înturnându-să, ședea în carul lui și cetia” (NTB, *Fapte*, 8, 28), față de: „și era înturnându-se și șăzând pre carul lui cetia” (BB), în textul grecesc: ἦν τε ὑποστρέφων καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἄρματος αὐτοῦ καὶ ἀνεγίνωσκεν, iar în cel latin: „et revertebatur sedens super currum suum et legebat”.

Dacă se studiază comparativ cazurile în care traducătorii procedează astfel se observă că, de regulă, formele perifrastice din NTB corespund cu ceea ce apare în textul latin: „împlu toată casa unde era șăzând” (NTB, *Fapte*, 2, 2), alături de „umplu toată casa unde era șăzând” (BB), ἦσαν καθήμενοι, adică „erant sedentes”; „Iaca, bărbații ce-i puset în temniță, sânt în besearică, stând și învățând pre oameni” (NTB, *Fapte*, 5, 25), alături de: „Iată, bărbații pre carii aș pus în temniță sânt în besearică stând și învățând pre norod” (BB), în textul latin „sunt in templo stantes, et docentes populum”.

Preferința NTB pentru structurile și formele de exprimare din textul latin este vădită și în: „având mărturie de la toată sămânța jidovilor” (NTB) și „mărturisindu-se despre toată limba jidovilor” (BB), μαρτυρούμενόν τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους ..., respectiv „testimonium habens...”; „căzu și răpăosă” (NTB) și „căzând au murit” (BB), πεσὼν ἐξέψυξεν, dar în lat.: „cecidit et expiravit”; „Ca o oae spre giungheare *dus fu*” (NTB), față de: „Ca o oaie spre jungheare *să aduse*” (BB): ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἦχθη, respectiv: „Tamquam ovis ad occisionem ductus est”. Astfel de opțiuni ale revizorilor BB arată lămurit că au procedat conștient, ignorarea alternativei oferite de NTB indicând că orientarea și proiecțiile revizorilor BB avea în vedere alte considerente decât inteligibilitatea pentru receptorul contemporan.

Dubletele pot fi considerate din aceeași perspectivă. Întrebunțarea sinonimelor decurge din felurite tendințe: de echivalare întocmai a formelor și conținuturilor, de obținere de conținuturi și forme nedeținute, de evitare a repetiției prin expresii

variate, de instruire a receptorului etc., dar și din neputințele limbii și din lipsa de exercițiu a acesteia. Oricum și implicit, însă, aceasta este o cale pe care se exersează valențele limbii și performanțele receptorului. Totuși, izbânda atârână de exercițiul cognitiv și lingvistic prealabil, ceea ce face ca uneori termenii perechilor să nu reușească a reflecta nuanțele din textele model.

Sub *Gen.*, 23, 4, referindu-se la Avram, textul ebraic conține secvența: גֵר־חוֹמֵי, ‘străin rezident’, adică ‘venit din altă parte (+ relativ integrat în comunitate)’. În textele grecesc și latinesc apar πάροικος καὶ παρεπίδημος ἐγὼ εἰμι, respectiv: ‘advena sum et peregrinus’. Pe urmele *Pentateuhului* lui Heltai: ‘Idegen es iöueueny vagyoc közettetec’, autorii PO vor traduce: ‘striin și om venit sânt între voi’, adică vor folosi sinonime interschimbabile, în raport cu o comunitate străinul neputând fi decât venetic.

Correspondentele pentru: *Stupebant autem omnes, et mirabantur*, ἐξίσταντο δὲ καὶ ἐθαύμαζον ἐξίσταντο δεη καὶ ἐθαύμαζον apar în textele românești după cum urmează: ‘Mira-se toți și să ciudii’ (NTB, *Fapte*, 2, 7); ‘Și să ciudii toți și să mira’ (BB). Textul vrea să spună că ‘toți erau uimiți și se minunau’, gradație pe care versiunea latină o exprimă foarte bine, în vreme ce textul grecesc utilizează sinonime apropiate. Pe urmele textului latinesc, NTB are în vedere ‘uimirea’ urmată de ‘uimirea, minunarea (eventual profundă și mistică)’. Textul BB inversează termenii și oricare ar fi explicația refuzului urmăririi soluției din NTB, simplul fapt că revizorii au procedat invers față de traducători poate fi semn că o astfel de distincție nu era clară și stabilă în română, care din lipsa circulației și exercițiului adecvate a elementelor din planul paradigmatic încă nu dezvoltase relații lămurite între cuvinte, ca urmare a limpezirii conceptelor purtate și a nuanțelor acestora (în VS apare *să mirară și să spământară*).

Tot astfel apar: ‘am oprit râurile ei și am conținut mulțimea apei’ (BB, *Iezechiel*, 31, 15) (καὶ ἐπέστησα τοὺς ποταμοὺς αὐτῆς καὶ ἐκόλυσα πλῆθος ὕδατος) (unde nu există o relație necesară sau dorită între verbele utilizate și substantivele la care se referă); ‘Iară de vor fi vreunii canoniți ca să nu se cuminice, și le va sosi ceasul morții, atunce să se priceștuiască neapărat ca să nu se lipsească de sfinție ca aceia’ (LEGI Munt., 295, 19-21); ‘ședeia Hristos nu spre scaun, ce pre pământ, de-ș răposa trupul și odihniia lângă puț’ (CCÎ, 157, 37-38).

Dificultățile limbii române în a reda conceptele reflectate de textele-sursă – parțial din lipsa existenței unor termeni și a unor nuanțe graduale – sunt evidente în situații precum: ‘meșter și faur’ (PO); ‘să facem rugă și rugăciuni’ (CP); ‘în toate mândriile și înțelepciunile’ (CP); ‘dar și poclon’ (CP), unde eforturile traducătorilor și revizorilor nu reușesc să actualizeze decât sinonime deși conceptele de redat erau ‘malleator et faber’, ‘obsecrationes et orationes’, ‘sapientia et intellectu spirituali’, ‘dona et sacrificia’. La fel se poate constata și decide în: ‘Cisla, în carea Moisi proroc scrie mainte sama și numărul fiilor lu Israil’ (PO); ‘printru multe folosuri și hasne’ (PO), ‘O, fericăți de posnicii și agiunătorii’ (CS); ‘mâzditorii și luătorii de mită’ (VS); ‘Iară de va sărăci frate-tău ce iaste cu tine și va slăbi cu mâinele lângă

tine, să-l ajut pre el ca pre un *venetic* și *nemearnic* și va trăi frate-tău cu tine” (BB); „să-i *slobozească* și să *mântuiască* pre ei den nevoe” (CCÎ); „să se *spăsească* și să se *slobozească*” (CCÎ); „să se *teamă* și să se *înfricoșeze*” (CCÎ); „E dereapta credință creștinească *învârtoșară* și *întăriră*” (CCÎ); „*miluire* și *milostivnicie*” (CCÎ); „*munca* și *chinul*” (CCÎ); „înălbeaște florile, pre altele *rușaste*, pre altele învinețește, altele *mohoreaste*” (CCÎ); „a *mișelului* și a *săracului*” (CCÎ); „Și-într-acela *chip* și *obraz* sânt preuții” (MI); „*conețul* și *sfârșitul*” (CPLR Sind.); „*ziditoriul* și *tvorețul*” (CCÎ). Desigur, uneori, cauza se datorează parțial unor considerente ce derivă din perspectiva traducătorului asupra sursei, a cunoașterii sau frecvenței cuvântului în aria respectivă, a instruirii receptorului etc., însă coreferențialitatea și relația sinonimică a termenilor rămân evidente. De aceea lucrurile se pot constata chiar la interiorul unui enunț pentru care ar fi hazardat să se presupună că traducătorul îl instruia pe receptorul care nu ar fi cunoscut cei doi termeni sau că decizia alegerii ar fi ținut de valoarea contextuală etc.: „Să iai, drept însă, și unul de *areți* și Aaron cu fecorii săi depreună pre capul acestui *berbeace* să-și pune mânuile” (PO, Ex., 29, 15); „Dup-aceasta ia seul *aretelui*, coada-i și grăsimea de pre mațe-i, și cei doi rărunchi cu grăsimea de pre înșii depreună, și spetia dereaptă, că e *berbeacele* sfințituriei” (PO, Ex., 29, 22), cu atât mai mult cu cât în ambele cazuri, textele străine prezintă exclusiv *aries*, respectiv magh. *kos*.

Alteori, chiar când încearcă, în cel mai evident mod, să facă distincții, scriitorul român nu face decât să arate că era depășit de cerințele procesului. Astfel, în CCÎ apare următoarea definiție: „Boala amu iaste în multă vreme chinuire, iară betejala în puținea vreme e slăbire trupului”, aparent bazată pe durată și gravitate. Cazul arată mai curând problemele ce puteau apărea atunci când doi termeni sinonimi, de proveniențe diferite, intrau în concurență, datorită și pe fondul tendinței vorbitorului de a nu renunța la vreunul, chiar dacă nu avea soluții de specializare sau ierarhizare a lor. Până când uzul va hotărî soarta unor astfel de perechi, vorbitorii vor exersa elementele lor, desigur, distribuțiile fiind impregnate de arbitraritate. De altfel, Coresi însuși notase ceva mai sus: „de va cădea el în boală și betejală rea” (CCÎ).

Astăzi, în ariile lingvistice care au suferit – direct sau indirect – influența maghiară, termenii sunt utilizați conform valorii lor etimologice, deci sunt sinonimi, termenul mai vechi, cel slay, fiind mai slab sau marcat stratic, dominant fiind cel de origine maghiară. În celelalte zone, termenul generic este cel de origine slavă, lipsa presiunii dinspre influența maghiară permițând specializarea termenului de origine maghiară și implicit îngustarea de sens.

Întrebuintarea laolaltă a sinonimelor de diferite grade, diferențiate ca urmare a vechimii, frecvenței, provenienței geografice, registrului, dar fără separarea și fixarea uzurilor lor, indică o anumită neașezare, faptul că aceste cuvinte erau departe de statutul de termen, ele încă neavând o identitate bine definită în mintea vorbitorilor, care nu codificaseră îndeajuns limba prin exercițiu.

În unele dintre cazurile în care perechea de termeni nu oglindește existența unei perechi corespunzătoare în textul de tradus avem a face cu glose interne – adeseori reproducând procedee deprinse –, prin care traducătorul facilitează cititorului accesul la sensuri. Astfel este în „sta-voiu *băsău* sau *în alean*” (PO) (în textul magh. apare doar „boszsut állóc”).

Vorbire și scriere. Întemeindu-se pe vorbirile culte, așa cum decurg din normele lingvistice ale graiurilor, aspectele culte incipiente apar ca variante stractice regionale care pe măsură ce se autoorganizează și consolidează, prin exercițiul uzului tind să depășească oscilațiile producției, să-și edifice repere și căi care să faciliteze constanța de proces și de rezultat, a autoreproducției, fixând-o ca atare. La nivel de ansamblu, teribila unitate de sistem, slaba diferențiere dintre graiuri, neierarhizarea lor și condiții de ordin extralingvistic au permis libera lor concurență, consecința stării de cvasi-egalitate îngreunând procesul de impunere și stabilizare a unei singure norme de tip cult. Anevoința aceasta a fost mai mică în cazul limbilor care, având aspecte vorbite areale și stractice bine diferențiate, au reușit să impună unul dintre acele aspecte în fața concurenților.

Apărând mai întâi ca formă de imitare și codificare grafică a vorbirii, ca urmare a tendințelor ei centripete, iar apoi de autonomizare și de cristalizare în formule stabile, scrierea a sprijinit procesul – ea fiind un participant activ la menținerea și stabilizarea echilibrelor uzului, deținătorul proprietății de a bloca tendințele către oscilație și diferențiere, de a neutraliza variantele și de a standardiza produsele astfel girate.

În secolele XVI-XVII procesul se amorsase, însă scrierea încă nota dezvoltările regionale ale aceleiași limbi evolute în felurite cadre istorice, sociale și geografice. Caracterul curent într-o zonă, al felurilor varietăți fonetice și gramaticale, nu arăta că acelea ar fi fost incontestabile acolo și nerecognoscibile ori repudiabile într-o alta, ci diferențialitatea, uneori de frecvență, alteori de prezență, în primul caz între limite largi, în al doilea de la cunoașterea la necunoașterea formei.

O judecată corectă are a ține seama de evoluția istorică, și de stările și dinamicile de moment ale lucrurilor și proceselor – în relație cu etapa la care se referă. Situația din secolele XVI-XVII era mult diferită de cea actuală, deci considerarea ei din perspectiva etapei actuale ar fi lipsită deopotrivă de temei și de valoare. Întrucât în secolele XVI-XVII nu exista o normă literară definită, delimitată continuu de cea lingvistică și care să fie codificată grafic – deci care să dețină și să furnizeze repere orientative clare –, se înțelege că utilizatorul nu avea la ce anume să se raporteze. Utilizatorul codului din secolele XX-XXI are repere călăuzitoare clare, date atât de modele preexistente, cât și de principii teoretice la care poate face oricând apel, deci nu se poate abate decât în măsura lipsei sale de cunoștințe, în vreme ce în secolele XVI-XVII, utilizatorul nu avea de la ce să se abată deoarece nu avea la dispoziție un set de principii pe care să trebuiască doar a le cunoaște și aplica.

Variația. Constanța textelor din secolele XVI și XVII, în ceea ce privește compartimentele fundamentale (fonetico-fonologic și morfologic), cunoaște gradientе și este inegală. Cazul obișnuit este cel în care în destul de multe locuri ale textului apar fonetisme și forme care din punctul de vedere al sistemului reprezintă actualizări de variante aparținând sistemului diferențiat actualizat în timp, spațiu și la diferitele categorii de utilizatori ai limbii. De aceea deși se poate constata că scriitorul tinde către un comportament prin care respectă tipologii, faptul nu este dotat cu un grad de ridicat de consecvență, în multe situații el arătându-se insensibil nu doar la distincții pe care nu le făcuse, dar și la cele care păreau asumate.

În acest context nu este deloc nefirească prezența, în același text, uneori pe aceeași pagină și chiar pe același rând, a grafiilor ce exprimă variante de fonetisme și forme: *oameni / oamini; muiere / muiare; năpăști / năpăste; întâniu / întâiu / înteu, ziseși / dziseși; ziseră / dziseră / dzisără; Domnedzeu / Domnezeu / Dumnedzeu / Dumnedzeu; trimease / trimise / tremise; strânse / strinse; pâne / pâine; zice / dzice / gice; besadă / beseadă; apoi vocativele fraților români! și frați românilor!; auxiliarul de viitor cu vei și veri, imperativul negativ de persoana a doua plural în -reți și -ți; imperativele scrie! și scriadză!.* Astfel de situații se constată în CB, CP, CS, *Psaltiri* și în alte texte ale secolului al XVI-lea. În secolul următor, textul *Îndereptării legiei* (1652), de pildă, prezintă elemente caracteristice ariei nordice, alături de regionalisme sudice despre care s-ar crede că trebuiau să lipsească: *orașă, mișăi, greșală, betejască, se cade / să cade, să se facă / să să chame, dezlegat / dăzlegate / nădăzlegat / nedăzlegați, apoi pe / pre, sau l-au fost sfătuit.* În condițiile în care am fi avut a face cu două norme distincte, evidențiate și separate ca atare de conștiința scriitorilor și a receptorilor, astfel de forme nu s-ar fi putut „strecura” dinspre *Cartea românească de învățătură* (1646) și nu ar fi putut coexista într-un text cult. Spre sfârșitul secolului, în BB apar: *așăzați, deșărt, greșală, îngroșat, (vor) înșăla, orășale, (să) rușaste, (ei) șad, (va) șădea, ușăle, alături de așea, ieșind, ședearea, ședeți, șerpi; sau să apropiară; tocmindu-să, alături de se vor tocmai; mânia ră-se; Dumnezeu alături de Dumnezău și dumnedzăiesc.* Alte texte ale secolului XVII (*Cronica lui Moxa*, scrierile lui Miron Costin și Ion Neculce etc.), de asemenea prezintă astfel de situații, diferențele ținând de proporții.

Având în vedere că în acea etapă încă nu exista o normă cultă românească definită și dotată cu o masă de instrumente de construcție, întreținere și dezvoltare, prezența în același text a două variante de fonetisme sau de forme, adică a unei oscilații, arată că acele produse – care aparțineau uneia și aceleiași limbi – puteau fi acceptate sau tolerate nu doar pe temeiul anumitor considerente stilistice, retorice etc., dar mai cu seamă întrucât nici unul dintre produse nu era imperios prescris ori considerat a fi realmente indezirabil, diferența de frecvență sau de registru nestânjenind utilizarea lui.

Totalitatea materialului lingvistic aparținea sistemului, în integralitatea sa. Prin urmare, pluralitatea de fonetisme, forme și elemente lexicale apărute în grai

constitua rezultatul manifestărilor esențiale ale sistemului, perfect posibile, nu neapărat concurente. Întrucât norma lingvistică are caracter cutumiar, produsele conforme sistemului, caracteristice lui și având capacitatea de a circula dincolo de limite locale și sociale, puteau să coocure în condiții de mediu și de contact, dar fără ca uzul concurențial să ajungă la pragul care impunea cu necesitate selecții de natură eliminatorie. Singură frecvența marca aceste produse ca aparținente la o arie geografică sau la un strat social, deci ceea ce pentru un grai putea constitui forma cea mai frecventă, norma sa, pentru un altul putea constitui o varietate reperabilă și acceptabilă – eventual cu o frecvență scăzută comparativ cu aceea a elementelor ce constituiau norma sa. Interacțiunile directe și mediate dintre vorbitorii diferitelor arii geografice și sociale românești, și procesele lingvistice naturale vor spori circulația și frecvența elementelor actualizate și vor exersa mecanismele de adaptare a utilizării limbii în condițiile unor astfel de contacte, stimulând deopotrivă capacitățile asimilatorii și de ierarhizare a elementelor reținute. Dat fiind că vorbitorul normei lingvistice nu este îndemnat decât de anumite nevoi – mai degrabă necaracteristice sau lipsind vorbitorului de tip cult – și nici echipat cu cele ce permit construirea unui sistem de principii raționate, mecanisme și instrumente capabile să edifice un aspect literar, în condiții de contact circulația lejeră a variantelor a stimulat producerea lor și a dus la stabilizarea, între limite rezonabile, a evoluțiilor divergente. În felul acesta fâgașul amplu al cursului evolutiv se reconfigura sub imperiul tendințelor către eficiența comunicării. În acest cadru generator de oscilații, nedepășind pragul caracteristic normei lingvistice, simpla abundență a variantelor existente nu va depăși pragul de concurență necesar bunei funcționări a comunicării. Abia nevoile și statornicirea unui uz nuanțat vor duce la codificarea materialului lingvistic, apoi la marcarea și ierarhizarea sa, cu consecința declanșării proceselor de producere și activare a mecanismelor și a modalităților generatoare de coerență internă în diferitele segmente ale normei culte. Starea existentă în secolele XVI și XVII era de natură să încetinească procesul principal, dar totodată capabil să-i confere vigoarea temeiniciei.

Dar oscilațiile și alternanțele caracteristice temeliei constituite de norma lingvistică locală nu erau străine aspectului literar vorbit. Și aici interferențele cu alte graiuri (produse prin contacte de tot felul, inclusiv la copiere și la tipărire) și condițiile relației inegale dintre producție și selecție au îngreunat procesul prin care aspectul literar incipient avea să-și identifice și definească setul de principii de producere și reproducere. De altfel, precum în cazul materialului lingvistic, acestea erau în mare măsură coincidente cu cele ale normei lingvistice. În fapt, ambelor procese le lipseau tensiunile procurate de acțiunea unor principii călăuzitoare și reglatoare, de tip cult. După cum s-a văzut în cadrul discuției asupra dubletelor, toate acestea au făcut ca particularitățile diferențiatore și identificatoare ale aspectelor literare în constituire să nu fie foarte proeminente sau de natură să inițieze vreo alertă.

Concluzii. La examinarea ansamblului graiurilor literare din secolele XVI și XVII se constată că, neașezate, condițiile desfășurării procesului erau incongruente: aspectele literare se întemeiau pe subdialecte inegal diferențiate și consolidate prin întrebuințare, influențele culturale externe erau neidentice, tendințele către uniformitate erau concurate de presiuni în direcția marcării lingvistice a identității claselor de prestigiu, separația dintre produsele populare și cele culte nu era continuă, iar exercițiul producerii de texte nu era urmat de examinarea și valorificarea producțiilor celorlalți. Faptul că se opera mai degrabă cu instrumente caracteristice mentalității de grai și lipsa unor principii culturale supraordonate și unitare de selecție, elaborate pe cale raționată sau prin aplicarea unui model adaptat, au dus la nuanțarea, dar și la întrețeserea rezultatelor. Chiar astfel, starea reală nu era atât de segregată pe cât se poate imagina.

Coocurența în texte a elementelor echivalente poate da impresia că în secolele XVI și XVII s-a aglomerat o puzderie de fenomene lingvistice care străbat cu repeziciune etapele evolutive. De fapt, spre deosebire de scriere, vorbirea este evanescentă și prea puțin selectivă, reproducerea, consolidarea și apoi fixarea imaginilor necesitând un exercițiu relativ intens și îndelungat. În aceste condiții de insuficientă dezvoltare a aspectului cult vorbit, scrierea – care funcționează eficient numai dacă operează alegeri severe – nu avea la dispoziție un produs relativ finit, pe care să-l reproducă, deci era silită să noteze produsele lingvistice existente. Acestea erau oscilante și decalate întrucât erau marcate de variabilitatea caracteristică vorbirii și înglobau variante temporale, spațiale și sociale.

La fel s-ar putea crede că scriitorii erau neatenți, ori neștiutori, că lucrau haotic, amestecând normele. De fapt, cel ce revizua un text aparținând altei variante literare decât a sa nu poate fi considerat ca incapabil să observe diferențele dintre fonetismele și formele caracteristice graiului său și cele aparținând variantei revizuite, mai ales dacă acestea funcționează ca mărci. În calitate de revizor el ar fi operat modificările impuse de propria variantă literară. Însă o normă poate acționa imperios asupra individului cult doar dacă ea există și dacă acesta are conștiința ei. Nici despre un amestec autentic nu poate fi vorba deoarece acest fapt de asemenea presupune existența deja a unor norme bine definite sau delimitate. Ceea ce se constată nu indică lipsa simțului normei, ci inexistența aceleia. Adăugându-se stări variate a producției lingvistice, compatibilitățile dintre aspectele culte și normele lingvistice de la baza lor, iar apoi slaba diferențiere de aspectele paralele puteau genera impresia de permisivitate și de lipsă a rigorii. Pentru moment, însă, formele concurente – nici cele din cadrul aceluiași grai, nici cele din graiurile paralele – nu impun disjungerea, nevoia sancționării variantelor și mecanismele de selecție – mărci ale aspectului cult – nefiind încă dezvoltate. Exercițiul aspectului literar va consolida automatismele care vor duce la păstrarea / eliminarea anumitor trăsături, însă acest fapt nu se va petrece în toată puterea cuvântului decât în secolul XX.

Deocamdată, cutumele regionale sau locale (în mod natural oscilante la interior și întrucâtva concurente între ele), apoi vorbirea îngrijită (nici ea fixată și supusă unor condiții similare) abia se materializau prin scris într-un proces de

trecere a lor de la simpla notare la codificare. Pe măsura exercițiului, depășind necesitatea consemnării grafice și tentând fixarea standardizată, un astfel de proces de scriere va îndemna la reflecție, la antrenarea factorului conștient în procesul lingvistic, și va amorsa acțiunea de constituire a unui aspect literar, adică a întrebuințării în principal a elementelor din limba vorbită la nivel îngrijit, produse, reproduse și dezvoltate în conformitate cu principii de tip cult. Prin chiar actul scriptorului, adică, se înfiripau și se constituiau deopotrivă norma și tradiția grafică, astfel că fie și acceptând existența deja a unor constante, situațiile de mai sus indică lipsa forței lor, întrucât unele principii încă nu se stabilizaseră, iar unele automatisme încă nu se formaseră sau instalaseră. De aceea pot fi tolerate în scrieri scrieri elemente comune cu cele ale graiurilor, precum și aparținând unui aspect literar paralel. Ceea ce apare astfel, de fapt, reflectă formele de materializare a unui sistem cât se poate de unitar, deci a cărei dinamică se manifestă prin variații mici și căutări slabe. În plus, datorită naturii comune și a măsurii mici deținute de acea variabilitate, produsele succesive nu reușeau să se impună ca unități coerente, ci doar ca soluții vremelnice. Abia exercițiul constant, intens, direcționat și selectiv cumulativ va avea efectele aflării și fundamentării unor principii din care să decurgă norme aplicabile și supuse exigențelor exemplarității.

În cele din urmă, examinarea întregii situații arată că – indiferent de rezultatele sale imediate – intensificarea exercițiului la care a fost supus aspectul în constituire și a cerințelor în direcția sporirii gradului de codificare a făcut ca de la simpla gestionare a abundenței naturale de produse lingvistice să se treacă la strunirea lor, iar apoi și treptat la producerea și instaurarea unor principii de selecție, ierarhizare și promovare a produselor.

*

Pe de altă parte, prefața unui text precum *Sicriul de aur* (1683) arată că, fără a fi destinat exclusiv unui public limitat regional, textul acesta este o pledoarie conștientă și programatică în direcția păstrării și promovării particularităților regionale. Faptul pare a sprijini observația că textele dotate cu cea mai mare unitate și coerență sub aspectul formelor practicate sunt produsele unor nereceptivi la particularitățile și propunerile altor norme dialectale, inspirați de rezultatele autonormării lingvistice a graiului, concentrați asupra propriului proces de plămădire a aspectului lor cult, atenți la starea normei lor lingvistice și relativ izolați de tumultul circulației textelor, oamenilor și ideilor – care și cât se petreceau în acea perioadă. Neavând a se conforma unei anumite norme și unei tradiții grafice – căci acestea abia prin actul lor se înfiripau – și nefiind sensibili la rezultatele altora, cei ce produceau astfel de texte își luau fonetismele, formele și principiile din normele propriului grai, mai degrabă notându-l decât rafinându-l și codificându-l. Desigur că incompatibilitatea cu principiile de constituire și existență ale unui aspect cult a adus cu sine imposibilitatea dăinuirii unor astfel de produse.

Sigle

BB – Biblia de la București

CB – Codicele Bratul

CCI – Coresi, Cartea românească de învățătură

CP – Coresi, *Praxiu*

CS – Codex Sturdzanus

CV – Codicele Voronețean

MI – Manuscrisul de la Ieud

NTB – Noul Testament de la Bălgrad

PO – Palia de la Orăștie

VARL – Varlaam, *Cazania*VS – Varlaam, *Viețile sfinților*CPLR Fiz. – *Cele mai vechi cărți populare în literatura română, Fiziologul*CPLR Sind. – *Cele mai vechi cărți populare în literatura română, Sindipa***THE ROLE OF TRANSLATION IN THE DEVELOPMENT
OF OLD STANDARD ROMANIAN****(Abstract)**

This paper, presented as part of the Romanian Academy Conferences series, examines the earliest Romanian religious writings (16th – 17th centuries) and explores how the process of translating these texts from various source languages (Slavonic, Greek, Latin, and Hungarian) contributed to the development of Old Standard Romanian. The study argues that this question can only be addressed through a multifaceted analytical framework, considering factors such as: the translators' fidelity to their source texts; the use of multiple sources; the constraints imposed by authoritative texts; the iterative revisions of translations; and the presence of synonymic series interpreted as dialectal or diastratic markers.